

‘Loods je leerling door politieke cartoons’

Een analysemethode als handvat voor de zelfstandig werkende leerling

Politieke cartoons zijn voor docenten geweldig toetsmateriaal. Daarin schuilt enig gevaar, zoals Joseph O’Neill in ‘Teaching History’ opmerkte: ‘(...) many teachers continue to underestimate the difficulties of the cartoon, assuming that it is a sop to the illiterate and easy meat for the able’.¹

Uit eigen lespraktijk, geluiden van collega’s en uit literatuur blijkt dat spotprentanalyse leerlingen zwaar valt. Waardoor is dit voor leerlingen nu zo moeilijk en hoe kun je de problemen wegnemen? In dit artikel wordt een methode beschreven, waarmee leerlingen spotprenten op gestructureerde wijze leren analyseren. Ze kunnen zichzelf met dit model stapsgewijs aan de hand van vele hulpvragen door de spotprent loodsen.

De spotprentwijzer is gemaakt voor leerlingen in de bovenbouw.

Voor de onderbouw staat hij op de website.

Cedric Regtop is docent geschiedenis aan de Openbare Scholengemeenschap Sevenwolden in Heerenveen. Ineke Veldhuis-Meester is vakdidacticus aan het UOCC, Universitair Onderwijscentrum Groningen (voorheen UCLO), van de Rijksuniversiteit Groningen.

Twee basisvoorwaarden voor succes

Voordat een leerling bij spotprentanalyse enig succes mag verwachten, moet hij beschikken over de bij een cartoon behorende historische kennis (‘de stof van de toets is geleerd’). Daarnaast moet de docent ervoor zorgen dat de leerling de benodigde kennis opdoet van voor het onderwerp relevante symbolen en uiterlijke kenmerken van personen (gezichten!). Met andere woorden: een docent moet zijn leerling in staat stellen een cartoon te analyseren. Wanneer de leraar dit niet doet, en dat gevaar ligt op de loer – ‘Wie weet nu niet wat hamer en sikkel symboliseren of hoe Stalin eruit ziet?’ – hebben veel leerlingen bij voorbaat weinig kans van slagen.

Welke problemen komen leerlingen tegen?

De gedachte dat een spotprent wel moeilijk moet zijn, staat vaak een nuchtere analyse van een cartoon in de weg. Leerlingen zijn meesters in het ‘overanalyseren’ en ‘overinterpreteren’ van cartoons en zien een diepgang waarvan de cartoonist zelf niet had durven dromen. De docent zal duidelijk moeten maken dat een spotprent niet per definitie moeilijk is. Uiteindelijk is zo’n tekening vaak weinig meer dan een mening, het commentaar van een cartoonist, veelal afkomstig uit een krant en daarmee gericht op een breed publiek. De lezers moeten direct worden aangesproken (daar-

Een makkelijke cartoon om te beginnen. (David Meyers, 2 februari 1968, Evening News.)

om het gebruik van stereotypen) en meteen begrijpen wat de tekenaar bedoelt. Dat betekent dat zo'n prent ook voor een leerling niet al te moeilijk kan zijn, mits hij de stof kent en daarmee tot een toeschouwer uit de tijd van de cartoon kan worden.² U kunt dat leerlingen duidelijk maken door ze eerst eens te laten kijken naar een *actuele spotprent*. De kans is groot dat ze die (vaak snel) begrijpen.

A Glimpse into the Future

Arthur Horner, 22 april 1966, New Statesman

Voor veel leerlingen gaat het analyseren al bij de basis mis doordat ze niet nauwkeurig naar een spotprent *kijken*. Ze zien essentiële informatie als symbolen, datering en onderschrift over het hoofd. Daar komt bij dat leerlingen vaak weinig gestructureerd te werk gaan. Ze analyseren en interpreteren de spotprent als geheel, missen daardoor details (voor zover je daar bij een spotprent van kunt spreken) en komen zo tot verkeerde conclusies.

Gentlemen: This is the area where today's successful landing was made. From here our men will proceed according to plan until, with God's help, they have liberated the whole of Vietnam'...

Sommige leerlingen zijn uitstekend in staat een cartoon uitvoerig in kaart te brengen, maar falen vervolgens in het koppelen van de informatie op de prent aan de historische informatie die ze kennen uit de leerstof. Natuurlijk kunnen ze onvoldoende hebben geleerd, maar als dat niet het geval is, kan de docent dit alleen verhelpen door deze denkstap vaak en systematisch te laten oefenen.

Hoewel geen actuele prent, zeker een cartoon die leerlingen begrijpen. Johnson kan de vredesduiven niet zien door de bommen op zijn ogen. (David Meyers, 5 oktober 1967, Evening News.)

Tot slot gaan leerlingen in hun beschouwing van een spotprent er vaak aan voorbij dat een cartoon altijd ironie, humor of kritiek bevat op een (toentertijd) actueel thema. Een politieke spotprent is veel meer dan een *'overdreven voorstelling van zaken met de bedoeling iets of iemand belachelijk te maken'*, merkt Koos van Weringh op in zijn biografie van karikaturist Albert Hahn. *'Het wezenlijke van hun werk is, dat ze (cartoontekenaars) proberen te ontmaskeren'*.³

Ook hier komt het er dus op neer dat een docent moet uitleggen wat een spotprent is. In een analysemethode moet ruimte zijn om de leerlingen op deze kanten van de cartoon te wijzen.

De analysemethode

Deze analysemethode is geen stappenplan dat leerlingen te allen tijde na moeten volgen. Daarvoor is hij te breed van opzet (en bij een toets zal tijdnood een puntsgewijze afhandeling zeker verhinderen). De bedoeling is om door (veel) oefening een denkpatroon in te slijpen. Wanneer een leerling de methode vaak heeft gebruikt, weet hij al van tevoren welke stappen hij zal moeten zetten (zien, analyseren, interpreteren en beoordelen), dat hij op details moet letten en zichzelf hulpvragen kan stellen bij een cartoonanalyse. Zo vergroot de leerling zijn kans op succes bij een toets.

De methode begint (*stap 1: figuren en voorwerpen*) met het vaststellen van de *datering*. Wanneer bij een cartoon de datering is gegeven, helpt dat bij de volgende stappen. Vervolgens worden bij de substappen *figuren (1.2)* en *voorwerpen (1.3)* de fasen kijken/observeren en betekenis geven doorlopen.⁴

In eerste instantie beschrijft de leerling het uiterlijk van de figuren en voorwerpen en pas daarna geeft hij deze een identiteit.

In substap 1.4 bekijkt de leerling wat de figuren doen.

Na deze eerste stap heeft de leerling de cartoon grotendeels in kaart gebracht en de beeldelementen geïdentificeerd.

In *stap 2: het thema* stellen de leerlingen op basis van de bij stap 1 vergaarde informatie de historische gebeurtenis vast waarop de cartoon betrekking heeft.

In *stap 3* onderzoeken ze de boodschap en mening van de tekenaar. In het stappenplan wordt de leerlingen hierbij een groot aantal hulpvragen aangeboden, waarvan de laatste drie ('al bekende achtergrondinformatie') meer voor gevorderden (de bovenbouwklassen) zijn en ingaan op de standplaatsgebondenheid van de cartoonist.

Stap 4 laat de leerling, die de cartoon nu volledig doorgrond heeft, een *vergelijking* maken tussen wat afgebeeld is en wat hij over het betreffende historische thema weet. Het is één ding

dat de leerling het afgebeelde historische thema herkent, maar een ander dat hij bedenkt hoe de cartoon zich verhoudt tot de historische werkelijkheid zoals hij die van de docent en/of zijn leerboek heeft meegekregen. Een politieke cartoon is namelijk altijd een mening en die mening hoeft zeker niet overeen te komen met of gebaseerd te zijn op de tegenwoordig gangbare opvatting over het betreffende historische thema. Wanneer deze stap ontbreekt, ontken je de essentie en aard van een spotprent.

"When can I have the first lesson...?"

Humoristische cartoon naar aanleiding van een Frans nieuwsbericht (in prent rechtsboven). (Stanley Franklin in de *Daily Mirror* van 3 januari 1966.)

Vanzelfsprekend is het afhankelijk van het niveau van de leerling en de aard en moeilijkheidsgraad van de cartoon hoe en of alle verschillende (sub)stappen doorlopen worden. Belangrijk is in ieder geval dat leerlingen onafhankelijk van hun niveau leren alle stappen in volgorde af te werken, zodat ze zich een denkpatroon aanleren.

Inzet van het model in de klas

In de les kan op de volgende manier met deze analysemethode geoefend worden.

Twee of drie leerlingen presenteren als groepje aan het begin van elke les de analyse van een politieke cartoon die aansluit bij de inhoud van de les daarvoor. Dat kost de docent ongeveer 5 á 10 minuten van zijn les. Daarbij houdt de presentatiegroep zich strikt aan de volgorde en de

onderdelen van het analyseschema. Dit is erg belangrijk.

Voor de goede leerlingen zullen enkele stappen erg voor de hand liggend vinden, maar de presentatie is ook bedoeld voor de leerlingen in de klas die dat niveau niet hebben.

Deze toepassing heeft de volgende voordelen. Allereerst oefent elke leerling de cartoonanalyse zelf (en presenteert die). Ten tweede oefent de klas per presentatie één keer de analyse en is daarbij in staat het geheel

te volgen. De klas beschikt immers over de historische kennis bij de cartoon (behandeld in de voorgaande les). Tot slot biedt het de docent een aardige instap voor de les, waarbij de in de vorige les behandelde stof even kort herhaald wordt.

Noten

- 1 Joseph O'Neill, 'Teaching pupils to analyse cartoons' in: *Teaching History* (mei 1998) 20.
- 2 Vanzelfsprekend gaan wij er hierbij vanuit dat de docent bij de leerstof passende cartoons naar niveau aanbiedt.
- 3 Koos van Weringh, *Albert Hahn. Tekenen om te ontmaskeren* (Amsterdam 1969) 12.
- 4 Voor de verschillende aspecten van beeldanalyse in het algemeen, zie: Arie Wilschut, 'Beeldmateriaal als bron' in: *Kleio* 4 (1995) 31-36.

MAY 24, 1964

Rechts: Abu Abraham,
24 mei 1964,
The London Observer

De spotprentwijzer is te downloaden van de VGN-site. Er is ook een eenvoudiger versie voor de onderbouw.

De spotprentwijzer uitgeprobeerd

De antwoorden op de vragen

Stap 1: figuren en voorwerpen

1. 1964 (24 mei)
2. Geest met naam Dien Bien Phu (eventueel ook: met Franse militaire pet en typisch snorretje) staat voor de Franse nederlaag in Vietnam in 1954 (daar is les over gegeven).
3. Grafstenen – dat zullen wel graven van Fransen zijn (Dien Bien Phu).
4. Amerikaanse soldaat, die niets wil weten van Dien Bien Phu. (Eventueel ook: het onderschrift is ironisch)

Stap 2: thema

Redenering; er moet een historische situatie zijn geweest in 1964 waarbij de Amerikanen betrokken waren en niet wilden weten/leren van het drama van de Fransen in 1954 en het had te maken met Vietnam: toenemende Amerikaanse inmenging in de strijd in Vietnam.

Stap 3: mening/boodschap van de tekenaar

Johnson/Amerika is negatief afgebeeld (gezicht) en is niet geïnteresseerd in de Franse ervaringen in het verleden. De tekenaar lijkt te voorstellen dat de vs, net als de Fransen, ten onder zullen gaan en verwijt de Amerikanen hun gebrek aan belangstelling voor de Franse ervaringen en hun onwil daar lessen uit te trekken. Op internet is het blad en de tekenaar op te zoeken (links georiënteerde cartoonist en tegenstander van de Amerikaanse inmenging in Vietnam).

Stap 4: vergelijking

Achteraf gezien heeft de tekenaar gelijk gekregen. De Amerikanen verloren in Vietnam net als de Fransen voor hen. Of deze cartoon toen, in 1964, de mening van velen weergaf en erg helder was (zoals wij dat nu achteraf vinden), is twijfelachtig.

NO REDUCTION!

Cartoon van Glan Williams, 5 maart 1967,
Sunday Citizen om zelf te proberen.

Spotprentwijzer

Stap 1: figuren en voorwerpen

- 1 Staat er een jaartal (zelfs datum) op de cartoon?**
Je kunt er meestal vanuit gaan dat een cartoon gemaakt is in de tijd dat het afgebeelde zich afspeelde. Een datering (jaartal) kan je daarom helpen bij het zoeken naar de historische gebeurtenis waarmee de tekening te maken heeft.
- 2 Welke figuren zie je? Wat of wie stellen ze voor?**
Beschrijf eerst het uiterlijk! Figuren op een cartoon zijn niet altijd wat ze lijken. Een persoon kan daadwerkelijk hebben bestaan (zoals Hitler, Stalin of Kennedy), maar kan ook een symbool zijn dat betrekking heeft op een land of groep mensen (zoals de Amerikaanse Uncle Sam of de Franse Marianne). Let bij deze stap ook op tekst of symbolen op hun lichamen! Staan er namen in onderschrift of titel? Helpt de datering je misschien? Ditzelfde geldt voor afgebeelde dieren (zoals de Chinese draak).
- 3 Welke voorwerpen zie je? Wat stellen ze voor?**
Beschrijf eerst het uiterlijk! Let op symbolen en tekst op de afgebeelde voorwerpen en de symbolische betekenis van bepaalde voorwerpen (zoals donkere lucht = dreiging, treurwilg = droefheid, kruis = dood, schedel = dood). Maak bij dit punt onderscheid tussen voorwerpen die bijzaak zijn en voorwerpen die je iets duidelijk proberen te maken. Staan er namen in onderschrift/titel? Helpt de datering je misschien?
- 4 Wat doen de figuren? Wie of wat is het slachtoffer?**
De op een cartoon afgebeelde figuren doen altijd wel iets (en als ze niets doen, is dat opvallend) en vaak doen ze elkaar of iets wat aan. Kijk bij dit punt ook of de figuren iets (tegen elkaar?) zeggen in de afbeelding of in onderschrift/titel. Let op: een onderschrift of titel zegt veel over een cartoon. De tekst kan neutraal zijn of de bedoeling hebben een (kritische/grappige) boodschap over te brengen. Let op ironie!

Stap 2: thema

Op welke gebeurtenis heeft de cartoon betrekking?
Vraag jezelf af welke historische situatie plaats heeft gehad waarbij de door jouw geïdentificeerde figuren en voorwerpen een rol speelden. Gebruik de eventuele datering! Bedenk daarbij dat een cartoon niets anders is dan een (kritisch/humoristisch/ironisch) stripverhaal van een historische gebeurtenis (die jij kent!).

Stap 3: mening – boodschap van de tekenaar

Vraag je af wat de mening van de tekenaar over het door hem afgebeelde thema is.

Denk daarbij aan de volgende zaken:

- Zijn figuren negatief of niet negatief afgebeeld? Mooi voorgesteld, overdreven of kritisch? Een cartoonist legt altijd kritiek, ironie of humor in zijn tekening. Vaak wordt minstens één van de hoofdfiguren belachelijk gemaakt. Wanneer een figuur negatief is afgebeeld, dan zal de tekenaar negatief over hem denken. Zijn alle figuren negatief afgebeeld, dan vindt de cartoonist waarschijnlijk de afgebeelde gebeurtenis als geheel bespottelijk. Er wordt altijd wel iets bespot!
- Zijn de voorwerpen negatief of niet negatief afgebeeld? Mooi voorgesteld, overdreven of kritisch? Denk aan dezelfde punten als die bij figuren.
- Is het onderschrift en/of titel ironisch, grappig, kritisch, complimenteus of beschrijvend?
- Gebruik al bekende achtergrondinformatie:
 - Weet je iets (nationaliteit/politieke voorkeur) van het blad waarin de cartoon gepubliceerd is? Stel je voor: politieke cartoon over Hitler uit 1942 en je weet dat deze was geplaatst in een Engelse krant: het is dan aannemelijk dat de prent tegen Hitler is, omdat Engeland in oorlog met Duitsland was.
 - Staat de naam van de tekenaar aangegeven? Zie uitleg vorig punt.
 - Weet je iets van de nationaliteit of politieke voorkeur van de tekenaar? Zie uitleg vorig punt.

Stap 4: vergelijking – de cartoon als bron

Klopt de boodschap van de cartoon met wat jij over dit thema weet?

Je weet welke historische gebeurtenis het onderwerp van de cartoon is. Vergelijk nu of dat wat afgebeeld is, overeenkomt met dat wat jij er van weet. De tekenaar geeft ongetwijfeld zijn mening weer, maar in hoeverre houdt hij zich aan de feiten? Met andere woorden: hoe gekleurd of zelfs propagandistisch is de spotprent eigenlijk?